

6. D. Schoenbaum, *Hitler's Social Revolution: Class and Status in Nazi Germany 1933–1939* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1967), p. 187.
7. Wissenschaftlerinnen in der Geschichte Deutschlands [Електронний ресурс] // JAHRESBERICHTE FÜR DEUTSCHE GESCHICHTE (ANNUAL BIBLIOGRAPHY ON GERMAN HISTORY) – Режим доступу до ресурсу: <http://www.jdg-online.de/news/jdg-einblicke-wissenschaftlerinnen>.
8. Boak H. *Women in the Weimar Republic* / Helen Boak. – Manchester, 2013. – 355 с. – (Manchester University Press).
9. Neues Frankfurt. Fotografische sammlung von matthias matzak. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.neues-frankfurt.de/>
10. Винклер Г. А. Веймар 1918 – 1933: история первой немецкой демократии / Г. А. Винклер. – М.: РОССПЭН, 2013. – 878 с. – ISBN 978-5-8243-1719-0.
11. Herzog S. Die «Neue Frau» [Електронний ресурс] / Susanne Herzog // Deutsches Historisches Museum. – 2002. – Режим доступу до ресурсу : <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/alltagsleben/neue-frau.html>.

УДК 930:94 (477,73)

ІСТОРИОГРАФІЯ БЛАГОДІЙНОСТІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: РАДЯНСЬКИЙ ВИМІР

О. О. Сергєєва, Н. Р. Темірова

Анотація. У статті представлено історіографічні матеріали з історії доброчинності у південних регіонах України радянського періоду, в яких йдеться про фундаторів доброчинних установ, зазначено їх соціальну приналежність, освітні заклади, заклади піклування, тенденції та особливості їх виникнення та розвитку. Визначено проблемні питання, а також висвітлено основні засади, на яких базувались праці радянських дослідників. Доброчинна діяльність на півдні України була важливою складовою суспільного життя, хоча вона звичайно не могла подолати усі проблеми в освітній, соціальній та культурній сфері власноруч, без підтримки держави.

Ключові слова: радянська історіографія, благодійність, Південна Україна, класовий підхід.

Традиція благодійності, яка протягом століть була важливою складовою суспільного життя в українських землях, сьогодні є актуальною як у науковому плані, так і в практичному застосуванні, що спонукає постійно звертатися до її історичного досвіду.

Метою даної розвідки є визначення кількості наукових праць радянського періоду, присвячених основним напрямкам доброчинності на Півдні України, та їх аналіз.

Уже за радянських часів А. І. Маркевич підготував змістовну статтю «З культурної минувшини Криму ХІХ в.: короткі нариси», яка була опублікована 1930 р. на сторінках «Збірника Історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук» [1]. Окремі нариси історик присвятив фундаторам перших доброчинних установ Таврійської губернії – О. С. Таранову-Белозьорову та А. Я. Фабру. Використавши біографічні відомості й архівні матеріали, науковець висвітлив життєві шляхи цих меценатів, реконструював історію філантропічних установ, заснованих на їхні кошти.

Після Жовтневого перевороту 1917 р., під час Всеросійського з'їзду комісарів соціального забезпечення, що відбувся улітку 1918 р., було вирішено видати декрет про націоналізацію майна благодійних товариств і установ [2, с. 325]. Відтоді опіка нужденних, боротьба з жебрацтвом і безробіттям стали виключно державною прерогативою. Радянська влада сприймала громадську добродійність лише як атрибут буржуазного суспільства. Позиція влади знайшла відображення у статті «Благотворительность» «Большой Советской Энциклопедии» видання 1927 р., де, зокрема, зазначалося: «Благодійність представляє собою явище, що притаманне лише класовому суспільству. Соціальному устрою СРСР чуже поняття благодійність» [3, с. 466–467]. Такі ідеологічні настанови призвели до практично повного припинення

досліджень у цій галузі. За умов, коли філантропія розтлумачувалась як «допомога, яка лицемірно надавалася представниками пануючих класів експлуататорського суспільства незаможним верствам населення», об'єктивно та цілісно вивчати цей феномен було неможливо [4, с. 278]. Відтак, єдиною відомою нам працею з досліджуваної проблематики, яку було підготовлено за радянських часів, залишається вищезгадана стаття А. І. Маркевича «З культурної минувшини Криму ХІХ в.: короткі нариси».

Дослідники А. К. Волощенко, В. Й. Борисенко, Р. П. Іванова зосередили свою увагу переважно на діяльності прогресивної громадськості та земств щодо підвищення духовності і культурно-освітнього рівня народних мас [5, 6]. Іншими словами, висвітлювався не весь спектр цього явища, а лише окремі його фрагменти. У цей же час з'явилися публікації та монографії А. Боханова, В. Голубєва, що висвітлювали благодійну діяльність тих станів, які раніше вважалися реакційними: буржуазії, купецтва та підтримуваних ними окремих філантропічних товариств.

Українські вчені на початку 90-х років ХХ ст. у своїх дослідженнях побіжно торкалися питань філантропії у дореволюційні часи. Прикладом можуть бути праці Є. П. Степанович, О. О. Рафальського [7; 8]. У них автори, характеризуючи матеріальне становище студентства, обмежувалися лише переліком товариств допомоги учням вищої школи Києва, Катеринослава, Харкова. У цей же період з'являються і окремі краєзнавчі публікації, присвячені діяльності благодійних товариств у містах колишньої Херсонської губернії. Так, археограф О. П. Барчак у своїй статті зробив огляд роботи миколаївських благодійних об'єднань кінця ХІХ – початку ХХ ст. [9]. Зрозуміло, що це не наукове дослідження, але воно сприяло актуалізації даної проблеми.

Інші історики, такі як К. В. Новиков, М. Ю. Пашков, С. П. Стельмах М. Ф. Юрій, Б. К.-Г. Тебієв у дисертаційних дослідженнях висвітлили лише окремі питання діяльності земств і громадськості з підвищення культурно-освітнього рівня населення та допомоги збіднілим. В цілому ж проблема залишалася ще не вивченою.

У 1920-ті роки активно досліджувалась діяльність українських громад, які були суттєвим чинником громадського та освітнього життя України другої половини ХІХ століття. Зокрема, на сторінках часопису «Україна» побачили світ цікаві розвідки О. Рябініна-Скляревського про діяльність Одеської громади у 1870-ті роки [10]. Аналізуючи громадівський рух на тлі суспільно-політичних реалій самодержавної Росії другої половини ХІХ ст., його дослідники не могли обійти увагою і проблеми розвитку освіти та участі українських громадських діячів у їх вирішенні. Зокрема, у дослідженні І. Гніпа багато уваги присвячено особистому внеску окремих громадівців у справу розвитку початкової освіти. Автором було не лише відтворено детальну історію громади, а й вміщено важливі документи, що стосувалися її діяльності, зокрема, листування з керівництвом губернії щодо відкриття нових освітніх та культурних закладів, проведення народних читань, заснування бібліотек тощо.

З кінця 1920-х – початку 1930-х років визначальним принципом дослідження історії став класовий підхід, згідно з яким піддавалися критиці дії у галузі освіти урядових кіл і представників «панівних верств» населення. Також негативну оцінку отримали дії національної аристократії щодо підтримки освіти. Вони отримали назву «проявів буржуазного націоналізму». Навіть приклади благодійної допомоги з боку демократичних сил і селянства згадувалися лише в окремих випадках (зокрема, при написанні історії недільних шкіл, що існували виключно завдяки благодійній допомозі). Відтак феномен благодійності, як такий, не досліджувався спеціально, а лише у контексті інших питань, зокрема, народної освіти. Доброчинна діяльність була визнана буржуазним явищем, що протидіяло класовій боротьбі. Тому в наступних дослідженнях радянського періоду факти благодійної допомоги замовчувалися, а якщо й згадувалися, то отримували оцінки зневажливого характеру.

Так, у 1947 році у Москві вийшла друком монографія М. Константинова, в якій він проаналізував головні етапи розвитку мережі гімназій та реальних училищ Російської імперії від кінця XIX ст. до Лютневої революції 1917 року [11]. Через три роки було опубліковане ґрунтовне дослідження історії середньої школи Росії в другій половині XIX ст., підготовлене Ш. Ганеліним [12]. Проте і М. Константинов, і Ш. Ганелін обійшли увагою питання благодійної допомоги середнім освітнім закладам і її значення для становлення і розвитку їх мережі. Така «традиція» до середини 1970-х років міцно трималася й в українській історіографії. Навіть у фундаментальній узагальнюючій праці «Історія Української РСР», в якій досить ґрунтовно аналізуються основні тенденції та особливості розвитку освіти в Україні другої половини XIX – початку XX ст., благодійність, як один із суттєвих чинників функціонування освітніх закладів, згадується лише при висвітленні історії недільних шкіл [13].

Відомо, що важливого значення роботі в недільних школах надавали народники, особливо ліберального напрямку. Проте увага радянських істориків була зосереджена переважно на вивченні діяльності революційної течії в народництві. Щоправда, в деяких публікаціях з історії громадсько-політичного руху 70–80 років XIX ст. в Україні містяться матеріали про роль прогресивних кіл громадськості у справі поширення народної освіти [14]. Так, у монографії М. П. Рудька досліджується відповідна діяльність революційних народників в Україні [15]. У монографії А. Волощенко, присвяченій історії суспільно-політичного руху в Україні, описуються ходіння в народ, випадки проведення читань, лекцій для народу тощо. Однак, вони подаються в контексті революційної діяльності народників [16].

Лише у другій половині 70-х років XX ст. науковці починають досліджувати участь широких верств населення у справі становлення освітніх закладів у Російській імперії взагалі та в Україні, зокрема. Одним з перших до цієї проблематики звернувся Г. Жураковський. Досліджуючи історію освіти в дореволюційній Росії, він не лише наголосив на значенні благодійності у заснуванні та підтримці навчальних закладів, а й навів ряд конкретних прикладів відповідної діяльності громадськості в Україні. Зокрема, в роботі досить ґрунтовно висвітлена історія становлення та діяльності недільних шкіл на Полтавщині. Показується також благодійна по суті підтримка полтавських гімназій. Проте автор навіть уникає застосовувати сам термін «благодійність» [17].

Подібним чином побудована й робота В. Борисенка, в якій головна увага звертається на процес становлення закладів початкової освіти. Зокрема, автор дає досить розгорнуту картину діяльності недільних шкіл, показує їх значення в освіті найбідніших прошарків населення України. Аналізуються також основні закономірності розвитку початкових шкіл у 60–90-ті роки XIX ст., висвітлюється роль окремих громадських діячів у їх становленні. Проте знову ж таки, їхня допомога навчальним закладам оцінюється не як вияв благодійності, а як свідчення усвідомлення демократичними колами українського суспільства важливості освіти широких народних мас [18]. Навіть у роботі М. Мухіна про діяльність відомої благодійниці Х. Алчевської, її роль у заснуванні та підтримці закладів початкової освіти показується виключно через призму громадської та освітньої діяльності [19].

Ситуація почала поступово змінюватися з середини 1980-х років. Так, у другому томі «Історії Києва», що побачив світ у 1986 році, не лише містяться відомості про стан початкової, середньої та вищої освіти міста, а й висвітлюється роль громадськості та благодійників у підтримці навчальних закладів, зокрема недільних шкіл [20].

Таким чином, у добу існування СРСР радянська історіографія була затиснута ідеологічними настановами і явище благодійності майже не досліджувалося. Історіографія радянського періоду, незважаючи на всі свої вади, дала деякі праці та дослідження, в яких побіжно висвітлювалась і роль благодійності в розвитку освіти в Україні XIX – початку XX ст. Однак, ця проблема, як окремих предмет дослідження, ще не була виокремлена з-поміж інших.

Аннотація. В статті представлені історіографічні матеріали по історії благодійності в южних регіонах України радянського періоду, в яких говориться про основателів благодійних установ, вказано їх соціальну належність, освітні установи, установи опіки, тенденції та особливості їх виникнення та розвитку. Визначені проблемні питання, а також висвітлені основні принципи, на яких базувалися праці радянських дослідників.

Благотворительная деятельность на юге Украины была важной составляющей общественной жизни, хотя она конечно не могла преодолеть все проблемы в образовательной, социальной и культурной сфере собственноручно, без поддержки государства.

Ключевые слова: советская историография, благотворительность, Южная Украина, классовый подход.

Abstract. The article presents the historiographical materials of the history of charity in the southern region of Ukraine of the Soviet period, which describe the founders of charitable institutions indicated their social status, educational institutions, institutions of care, trends and characteristics of their origin and development. The problem questions and basic principles, which were based on the works of Soviet scholars are highlighted in the article. Charitable activities in southern Ukraine were an important part of public life, although it certainly could not overcome all the problems in the educational, social and cultural sphere own, without state support.

Keywords: Soviet historiography, charity work, southern Ukraine, the class approach.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маркевич А. І. З культурної минувшини Криму ХІХ в. : короткі нариси / А. І. Маркевич // 36. Історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук. – К., 1930. – № 89 : філологічна катедра під керуванням А. Е. Кримського, Тюркологічна комісія, № 2 : студії з Криму, І–ІХ. – С. 107–158.
2. Слабошпицький М. Ф. Українські меценати : нариси з історії української культури / М. Ф. Слабошпицький. – К. : Українська книга, 2001. – 329 с.
3. Солнцев Е. Благотворительность / Е. Солнцев // Большая Советская Энциклопедия. – М. : АО «Советская энциклопедия», 1927. – Т. 6. – С. 466–471.
4. Благотворительность // Большая советская энциклопедия : в 51 т. – М. : изд-во «Большая советская энциклопедия», 1951. – Т. 5. – С. 278–279.
5. Большая Советская Энциклопедия. В 51 т. – Т.5. – 644 с.
6. Волощенко А. К. Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х – на початку 80-х років ХІХ ст. – К.: Наук. думка, 1974. – 222 с.
7. Степанович Е. П. Высшая специальная школа на Украине (конец ХІХ – начало ХХ в.). – К., 1991. – 99 с.
8. Рафальский О. А. Межнациональные революционные связи студенчества на Украине (1895 – 1914 гг.): Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.01. – К., 1990. – 22 с.
9. Барчак А. П. Есть деньги? Поделись с ближним... / А. П. Барчак // Южная правда. – 1991. – 29 серпня.
10. Рябінін-Скляревський О. З революційного українського руху 1870-х років. Одеська громада 1878-х років / О. Рябінін-Скляревський // Україна. – 1927. – Кн.4. – С.132-145.
11. Константинов Н. А. Очерки по истории средней школы: Гимназии и реальные училища с конца ХІХ до февральской революции 1917 года / Н. А. Константинов. – М. : Гос. пед. изд., 1947. – 247 с.
12. Ганелин Ш. И. Очерки истории средней школы в России. Вторая половина ХІХ в. / Ш. И. Ганелин – Л-М. : Гос. Уч-пед. Изд-во Мин. просв. РСФСР, 1950. – 274 с.
13. История Украинской ССР в 10 т. / Гл. ред. Ю. Ю. Кондуфор и др. – Т. 4, 5. – К. : Наук. думка, 1976.
14. Итенберг Б. С. Движение революционного народничества. Народные кружки и «хождения в народ» в 70-х годах ХІХ ст. – М. : Наука, 1965. – 443 с.
15. Рудько М. Революційні народники на Україні (70-ті роки ХІХ ст.) / М. Рудько. – К. : Видання Київського університету, 1973. – 205 с.
16. Волощенко А. К. Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х – на початку 80-х років ХІХ ст. / А. К. Волощенко – К. : Наук. думка, 1974. – 221с.
17. Жураковский Г.Е. Из истории просвещения в дореволюционной России / Г. Е. Жураковский. – М. : Педагогика, 1978. – 160с.
18. Борисенко В.Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60-90-х роках ХІХ ст. – К.: Наук. думка, 1980. – 155с.
19. Мухін М. І. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х. Д. Алчевської / М. І. Мухін. – К.: Вища школа, 1979. – 184с.
20. Історія Києва. Київ періоду пізнього феодалізму і капіталізму / Ред. В. Г. Сарбей. – Т.2. – К.: Наук. думка, 1986. – 439с.